Izvorni znanstveni rad
UDK 32-05 Radić S.

POGLEDI STJEPANA RADIĆA NA POLOŽAJ HRVATSKE I MEĐUNARODNE ODNOSE U SVJETLU "PISAMA IZ LONDONA" ("DOM", 1923.)

BRANKA BOBAN

U radu se pokazuje kako je Stjepan Radić za vrijeme boravka u Londonu 1923. imao prilike cjelovitije sagledati međunarodne odnose u Europi nakon Prvoga svjetskog rata i položaj Hrvatske što je rezultiralo promjenom njegove politike od beskompromisnog zahtijevanja samostalne Hrvatske (u konfederalnoj Jugoslaviji) k pragmatičnom programiranju dugoročnog rada i borbe za isti cilj.

U promatranju međunarodnih odnosa i položaja Hrvatske Stjepan Radić je polazio od razmišljanja o nastanku, funkciji i razvoju država i nacija, o načelima na kojima su se zasnivale i zadaćama koje su trebale ispunjavati. O njima pišem u drugom radu. Ovdje ću nastojati pokazati kako je Radić stečene spoznaje i načelna stajališta primjenjivao u procjenama stvarnih međunarodnih odnosa u Europi sredinim dvadesetih godina 20. stoljeća.

Radić je vjerovao da je potrebno usko povezivanje borbe za nacionalnu ravnopravnost i socijalna prava najširih slojeva naroda, posebno seljaštva, s liberalnim zahtjevima za poštovanjem sloboda i prava čovjeka i građanina ("državljana") i s demokratskim načelima, prema kojima o svim pitanjima života u nekoj državi imaju pravo odlučivati ravnopravno svi njezini građani.

Do takvih uvjerenja je došao već u djetinjstvu kada se upoznao s teškim životom najširih slojeva naroda, posebno seljaštva, i kada je tijekom školovanja promatrao i borbu hrvatskog naroda za slobodan razvoj, a svoja stajališta je razvio intenzivnim proučavanjem djela mnogobrojnih autora na najznačajnijim europskim jezicima sa sociološkog, politološkog, povijesnog, gospodarskog i drugih područja.

Od početka političkog djelovanja bio je svjestan da su Hrvati mali i siromašan narod i da samo upornošću, radom i pametnim taktiziranjem mogu ostvarivati svoje ciljeve. Tvrdio je da se i najznačajnija načela moraju primjenjivati sa smislom za uočavanje realnosti.

Njegova shvaćanja o nastanku, razvoju i funkcioniranju država i nacija i međunarodnim odnosima su u teoriji konzistentna, ali u analizi konkretnih međunarodnih odnosa i prilika u pojedinim državama on ponekad pokazuje pojednostavljena shvaćanja i iluzije, posebno kada se radi o slavenskim narodima. Tako se početkom stoljeća u njegovoj koncepciji preuređenja Habsburške monarhije "sudaraju" ideje liberalizma i demokratizma s iluzijama o beskonfliktnim društvima slavenskih naroda, koje ga s predrasudama prema Židovima vode k određenoj mjeri konzervativizma.[1]

Njegova shvaćanja su se razvijala, predrasude o Židovima se smanjivale, a iluzije o bezkonfliktnosti slavenskih društava i zaštiti Rusije se razbijale, a shvaćanja da, iako je nacionalizam jedna od najznačajnijih pojava u novijoj povijesti čovječanstva, on može postati negativna pojava kada postane isključiv, šovinizam, odnosno kada se poveže s militarizmom i te da se to povezivanje ne može izbjeći ukidanjem nacionalizma, kako misle internacionalisti, nego povezivanjem nacionalizma s demokratizmom su postajala sve jasnija i dublja. On je pisao: "Čovječanstvu ne prieti pogibao od narodnih i jezičnih razlika, nego od unutarnjega razsula pojedinih naroda, ili od prevelikoga nagomilavanja grube, fizičke sile u rukama jedne središnje vlasti. A dubokim uzrokom obaju ovih pojava jest zapuštenost širokih narodnih slojeva, koje u svojem neznanju jednako lako služe stranačkim trvenjima i apsolutističkim pohotama."[2]

Socijalisti su također, po njegovoj ocjeni, griješili kada su veliku potlačenost, bijedu i zapuštenost, prije svega radništva, htjeli rješavati nasilnim sredstvima.

Agrarci se, nasuprot njih, pisao je, zalažu za pravo svih "staleža" na ravnopravnost, kao i za ravnopravnost svih naroda. Treba "da se demokracija dublje shvati i pravednije provodi, da se u *unutrašnjoj politici* poštuje *ličnost* i obitelj, ili, kako bismo na narodnu kazali: svetost kućnog praga, a u *političkim federacijama i međunarodnim koncertima* da *narodi* kao kulturne organizacije i moralni subjekti budu isto tako nepovredivi, kako su već odavna nepovredive *privatne i javne zemljišne granice*."[3]

"Moderna kolonizacija, ili točnije medjunarodna svjetska politika ne će i ne može (se) zdravo razviti ni pod vlašću osvajačkih armada, koje imadu zauzeti čitava kopna, ni po načelima staležke borbe, koje bi raztrovale sav družtveni život. Našega doba nisu dostojni ni teritorijalni ideali sredovječnih i novovjekih osvajača, ni 'željezni zakoni' socijalnih *Marxovih* teorija, u vrijeme, kad svi vidimo, da ima svjetske industrije i svjetske trgovine, medjunarodnih željeznica, rieka i prokopa, u to vrieme treba da što prije osjetimo, kako postoji utvrdjeno i nepovredivo medjunarodno pravo kao prirodna posljedica prava narodnoga i viša medjunarodna ljudska zajednica kao naravska veza svim jezično-kulturnim i vjersko-moralnim skupinama. A da to što prije osjete i oni narodi, koji su pod stranim štitničtvom, ili čak pod tudjinskim robstvom, treba da mi Slaveni živo nastojimo, da u krug našega *demokratskoga, kulturnoga nacionalizma* rado i dragovoljno stupi toliko država i naroda, te će za uviek odzvoniti imperijalizmu i *Cezarova* i *Džingiskanova* uzora."[4]

Vjerujući da nacionalna ideja demokratizira ne samo državu i crkvu nego i međunarodne odnose, on se već prije prvoga svjetskog rata zalagao za razoružanje i miroljubivo rješavanje svih sporova, pa se u programu Hrvatske pučke seljačke stranke usvojenom 1905. dosljedno

1) Branka Boban, Demokratski nacionalizam Stjepana Radića, Zagreb 1998., 189.-227.; usp. Državno uređenje ili ustav neutralne seljačke republike Hrvatske, u: Stjepan Radić, Politički spisi, (priredio Zvonimir Kulundžić) Zagreb 1971., 366.-399.

2) Stjepan Radić, Moderna kolónizacija i Slaveni, Zagreb 1904., 361.

3) Stjepan Radić, Savremena Evropa ili karakteristika evropskih država i naroda, Zagreb 1905., 172-173.

4) Radić, Moderna kolonizacija, n. dj., 363.-364.

traži da svaka država u kojoj će se nalaziti Hrvatska bude neutralna i da vojna obaveza bude smanjena.[5]

Tijekom prvoga svjetskog rata Radić se zalagao za reorganizaciju Habsburške monarhije u federaciju, a 1917. za uvođenje općeg izbornog prava za muškarce, a i žene, s čime se nisu složili svi članovi glavnog odbora stranke.[6]

Krajem 1917. i početkom 1918. on vjeruje da je propast Monarhije neminovna i zaključuje da se opasnost, radi koje je on do tada ostajao vjeran Monarhiji, da nakon raspada te složene države Hrvatska bude podijeljena između Njemačke, Italije, Mađarske i Srbije, može spriječiti jedino priklanjanjem nastojanjima Jugoslavenskoga odbora i nekih hrvatskih, srpskih i slovenskih političara za stvaranje jugoslavenske države zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom. Da bi se osiguralo očuvanje što većeg stupnja samostalnosti i ravnopravnost Hrvatske, on se zalagao za što veći stupanj samostalnosti Države Slovenaca, Hrvata i Srba kako bi ona mogla u jugoslavensku državu uči kao ravnopravna država u odnosu na Kraljevinu Srbiju. Tom cilju doprinijele bi i čvrste veze s Česko-Slovačkom, za koje se on zalagao.[7]

Prvih godina nakon rata on ima mnogo iluzija o međunarodnim odnosima jer vjeruje da će Wilsonov utjecaj i osnivanje Lige naroda donijeti prijelom u međunarodnim odnosima te će se oni sve više zasnivati na poštivanju načela samoodređenja naroda. Mislio je i da će na te, kao i odnose unutar država značajan utjecaj imati snažno pobuđeni socijalni zahtjevi najširih slojeva u svim zemljama Europe, a pod utjecajem ruske boljševičke revolucije.

Stoga Hrvatska pučka seljačka stranka s puno nade šalje Memorandum s preko 150.000 potpisa, skupljenih u nepuna dva mjeseca u proljeće 1919. dok se Stjepan Radić nalazio u zatvoru (što ga nije spriječio da on sam napiše tekst memoranduma na francuskom), sa zahtjevom za ostvarenje prava hrvatskog naroda na samoodređenja, američkom predsjedniku Woodrowu Wilsonu na Konferenciju o miru u Parizu. No Wilson je tada, u želji da dobije podršku za osnivanje Lige naroda, mnoga pitanja prepuštao drugima, a radi izgubljenih izbora mora napustiti mirovnu konferenciju u Parizu prije njezinog završetka.[8]

Tijekom poratnih godina Radića su često posjećivali novinari, javni djelatnici, pa i neki političari iz raznih zapadnoeuropskih zemalja i informirali se o hrvatskom pitanju. No svi ti razgovori i članci u tisku njihovih zemalja nisu utjecali na međunarodnu diplomaciju koja nije uzimala u razmatranje ni rezolucije ni memorandume HRSS, odnosno "Hrvatske zastupničke republikanske većine".[9]

Radićeva shvaćanja o demokratskom uređenju države i osiguranju ljudskih i državljanskih prava nakon rata se najbolje vide u nacrtu Ustava Neutralne seljačke republike Hrvatske izrađenog i usvojenog 1921.[10]

Nakon što je 1920. Hrvatska seljačka stranka postala najjača stranka u nekadašnjoj Banskoj Hrvatskoj, ona je na izborima 1923. dobila većinu glasova Hrvata ne samo u cijeloj Hrvatskoj (s Dalmacijom u kojoj za vrijeme Austro-Ugarske nije mogla djelovati), nego i u Bosni i Hercegovini. Radić ipak nije uspio ni zajedno sa svim drugim hrvatskim

5) Dr. Antun Radić, Seljački nauk, Sabrana djela, knj. VII., Zagreb 1936., 22.

6) Stenografski zapisnici Sabora Kraljev. Hrvatske Slavonije i Dalmacije, pet. 1913.-1918., knj. III., 971., 1200.-1204.; knj. IV., 200.; knj. V., 722-726.; usp.: Dom, br. 36., 18. IX. 1917.

7) Branka Boban, Stjepan Radić i Država Slovenaca, Hrvata i Srba, Radovi br. 26., Zagreb 1993., str.219.-236.

8) Pier Renouven, Evropska kriza i prvi svjetski rat, Zagreb 1970., 550.-553.

9) Ivan Mužić, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Ljubljana 1987., 85.-167.; Radić, Politički spisi, n. dj., 402.-409.

10) Radić, Politički spisi, n. dj., 370.-374., 379.-383.

strankama (Hrvatski Blok), ni u suradnji sa Slovenskom ljudskom strankom (SLS) i Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom (JMO), ni u kontaktima s Jugoslavenskom demokratskom strankom, a niti u pregovorima sa Srpskom radikalskom strankom postići ni najmanju promjenu centralističkog uređenja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Stoga je zaključio da se s tadašnjim srbijanskim političarima ne može postići sporazum jer oni ne razumiju, kao što pred francusku revoluciju nisu razumjeli francuski aristokrati i kralj, "da narodi države stvaraju, da narodi vlade postavljaju, da su narodi jedini tvorci i jedini državotvorci", "da je domovina narodna kuća i da je država samo ograda", a da bi država bila onakva kakvu treba narod, treba ostvariti one ideale za koje se izborila francuska revolucija, a to je prije svih da nitko ne smije biti zatvoren bez suda i da narod sam mora sebe oporezovati.[11]

No on odbija prigovor generala Sarkotića koji se u Beču zalaže za obnovu Habsburške monarhije, da on ne ide k cilju, tj. ostvarenju slobodne Hrvatske, nego zaobilazi. On piše da HRSS, iako je okupila cijeli narod, neće podići revoluciju, što očekuju srbijanski političari, jer "Današnje prilike su u Evropi takve da nitko ne može reći gdje bi se svršio početak jednog općeg narodnog ustanka"... "Voda ide gdje je niže, čovjek ide kud je bliže, ali samo onda kad je sam ili kad je na dobru konju. Kad je sa djecom i ženom i kad su mu kola natovarena, onda traži dobru cestu i siguran put, i neće preko ponora a ni preko serpentina."..."Mi bez vlade možemo biti i 10 godina, a bez domovine ni sekunde."[12]

Za takvu taktiku se zalaže i jer je, nakon dolaska Mussolinija na vlast, zaključio da Hrvatskoj prijeti velika opasnost od talijanskog imperijalizma, koji se može povezati sa sličnim mađarskim težnjama, a da na drugoj strani, najznačajnije europske sile žele stvaranje zajedničke države južnih Slavena kao prepreku širenja, kako njemačkom i talijanskom imperijalizmu, tako i ruskog boljševizmu.[13] Na pitanje "Što onda?" Radić u "Domu" odgovara da i oni imaju osobne garancije, ali ne kaže kakve.

U govoru povodom 130. godišnjice pada Bastilje 1923. on je osudio Francusku radi davanja zajma Kraljevini SHS za kupovinu pušaka, jer one neće biti upotrebljene samo protiv Sovjetske Rusije nego i protiv Madžarske i protiv Bugarske. On tada izražava nadu da bi za svoj koncept neutralne, demokratske i socijalne Hrvatske kao federalne (konfederalne jedinice u "međunarodno priznatim okvirima" Kraljevine SHS mogao dobiti podršku Engleske i SAD, kao i Rusije.[14]

U tom govoru je napravio aluzije na razbacivanje novca za osvjetljavanje Dubrovnika u vrijeme posjete kraljice Marije, što je beogradski tisak iskoristio za dodatne napade na njega. Tada se govorilo i o amputaciji Hrvatske. Radi toga mu prijeti zatvor te je on ilegalno napustio Zagreb 21. srpnja 1923. da bi u noći od 22. na 23. srpnja prešao u Mađarsku, a zatim preko Beča otputovao u London. Radić u svojim izjavama pred sudom ne spominje da je putovao u Francusku, iako je bio francuski student i sve do završetka svjetskoga rata imao veze sa nekim značajnim francuskim javnim djelatnicima. Politički faktori u toj zemlji nisu pokazali nikakav interes za njegovo djelovanje niti hrvatsko pitanje jer su, kako su zapažali i Englezi, preko organizacije Male Antante u koju je ušla beogradska vlada, širili svoj utjecaj na tom području. On je tek 1925. godine, a ne u jesen 1923., nakon sklapanja sporazuma s Pašićem, vjerojatno kao član delegacije Kraljevine SHS na zasjedanju Lige

11) Radić, Politički spisi, n. dj., 428., 429., 433.
12) Radić, Politički, n. dj., 432., 442., 443.
13) Radić, Politički, n. dj. str.410.
14) Radić, Politički, 443.-444.

naroda, doputovao u Pariz i razgovarao sa predsjednikom francuskih socijalista Leonom Blumom.[15]

U London je sa suprugom stigao 17. kolovoza i boravio do prosinca, te se na sam Badnjak 1923. vratio u Beč.

O svojim kontaktima, a i razmišljanjima o međunarodnoj politici i njihovom utjecaju na Hrvatsku pisao je u "pismima iz Londona" koja su tijekom jeseni redovito objavljivana u listu H(R-S)S *Slobodni Dom*. U tim pismima on nastoji optimističkim tonom umanji činjenicu da nije uspio uspostaviti kontakt s ni jednim zvaničnim predstavnikom britanske vlade, ali je realno pisao da su mu i prijatelji govorili o nužnosti opstanka Kraljevine SHS. Pisma su vrlo značajna jer pokazuju kako je on tada vidio položaj Hrvatske u Europi i međunarodne odnose, a u kojima se nalaze razlozi radi kojih je on, nakon još jednog uzaludnog pokušaja da dobije podršku za Hrvatsku u Sovjetskom savezu, napustio politiku nepriznavanja Vidovdanskog ustava, formalno se odrekao republikanizma, prvo ušao u sporazum s Nikolom Pašićem, a zatim nastavio voditi manje više pragmatičnu politiku, iako se nije odrekao ranije naznačenih dugoročnih ciljeva.

Kada je došao u London on je dobro znao francuski, njemački i sve slavenske jezike, ali engleski je samo čitao i slabo govorio, te je za vrijeme boravka u Londonu intenzivno učio taj jezik.

Tamo su ga dočekali poznanici laburisti Noel i Leland Buxton, s kojim je uspostavio vezu još u ljeto 1921. kada je ovaj sa P. C. Evansom boravio u Zagrebu. Radić britanskoj javnosti nije bio sasvim nepoznat jer je i ranije, iako rijetko, davao intervjue njihovim novinama ili im slao pisma koja su objavljena. Za njegovo djelovanje zanimali su se i publicisti H. Charles Woods, Rikard Hughes i H. W. Nevinson i drugi.

List "Near East" je 31. svibnja 1923. objavio Radićevo pismo u kojem se zalaže za potpunu nezavisnost Hrvatske i konfederaciju sa Srbijom, a Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora, Banat i Bačka trebale bi dobiti pravo da odluče referendumom hoće li s "militarističkom" Srbijom ili u federaciju s Hrvatskom. Pisao je da Hrvatska može biti faktor stabilnosti u jugoistočnoj Europi jer se zalaže za pacifizam i neutralnost. Radi osiguranja stabilnosti jugoistočne Evrope, evropske vlade bi morale prisiliti i beogradsku vladu da poštuje ljudski život i evropsko javno pravo, te načelo da ni jedan narod nema prava gospodariti nad drugim. "Daily News" je također 30. svibnja pisao o izbornim rezultatima HRSS, a ponovo o Radiću kada je došao u London.[16]

Radić se susreo s britanskim političarem, predsjednikom Balkanskog komiteta, sir Edvardom Boylom i A. Mitranyem. Odmah po dolasku u London javio se i R. W. Setonom Watsonom i redovito ga izvještivao o svojim aktivnostima. Watson tada nije podržavao njegovu borbu za konfederativno preuređenje Kraljevine SHS, iako mu je Trumbić javljao da je, nakon iskustva u novoj državi, shvatio da je u odnosu na uređenje države on bio u krivu, a Radić u pravu.[17] Seton Watson je pisao poznatom liberalu, uredniku časopisa "Nova Evropa", koji je od 1920. do 1940. izlazio u Zagrebu, Milanu Ćurćinu da se on slaže s načelima za koje se zalaže Radić, ali sumnja da će on uspjeti postati pravi državnik, što sada zahtijeva situacija.[18] On je uvjeravao Radića da bi napuštanjem apstinencije i

15) Usp.: Franjo Tuđman, Hrvatska u monarhističkoj Jugosalaviji, Zagreb, I., 399.; Vladimir Radić, Zločin od 20. lipnja i međunarodna štampa, Obranjeno kao disertacija na Školi visokih međunarodnih nauka u Parizu, mjeseca svibnja 1931., 171. : Autor članka objavljenog 14. kolovoza 1928. započinje sjećanje na susret sa Stjepanom Radićem u kabinetu Leona Bluma: "To je bilo prije tri godine."

16) Slobodni Dom (dalje SD), Zagreb, br. 39., 19. rujan 1923..

17) R. W. Seton Watson i Jugoslaveni, Korespondencija 1906.-1941., II dio, 107.

odlaskom u Beograd na najbolji način onemogućio Pašićeve velikosrpske planove. Radić mu je odgovorio da bi odlazak HRSS u Beograd ujedinio Radikale i Demokrate, koji bi ga tada pokušali prevariti, a kada to ne bi uspjeli ubili bi ga, zaveli vojnu diktaturu i pokušali provesti amputaciju, te bi "mjesto mira stvorit će živi pakao."[19]

Liberali i Laburisti su se za hrvatsko pitanje interesirali u sklopu nastojanja da riješe irsko pitanje, te u okviru kritika francuske vlade jer u ime širenja svog utjecaja u zemljama Male Antante podržava u njima nedemokratske vlade koje krše prava i građana i "nacioanalnih manjina" u tim državama, kako je to činila i beogradska vlada, ali nisu se niti mogli, niti htjeli angažirati na rješavanju hrvatskog pitanja. Zato je Radić imao priliku kontaktirati sa nizom istaknutih članova tih stranaka i održati predavanje u klubu Laburističke stranke.

No Konzervativna stranka, koja je imala većinu u parlamentu nije bila zainteresirana za Radića. Čak je uz očito znanje britanske vlade Radića u Londonu stalno pratio agent vlade Kraljevine SHS, koji je slao u Beograd izvještaje o njegovoj aktivnosti.

Radić je u "Domu" nastojao pokazati da je njegov boravak u Londonu pobudio interes britanske javnosti, te u pismima izvještava o nizu članaka koji su objavljeni u britanskom tisku o Hrvatskoj i njegovom dolasku u London i o svojim nastojanjima da oni pišu objektivno, a ne na temelju sugestija beogradske vlade.

Engleski novinar i izdavač jednog od najznačajnijeg britanskog lista "Observer" J. L. Garvin je napisao dva članka o položaju hrvatskog naroda u Kraljevini SHS.[20] O sukobu između pristalica centralizma srbijanskih političara i federalizma hrvatskih, slovenskih i muslimanskih političara, među kojima se ističe Radić, te pobuni makedonskih "komita" pisao je tih dana i londonski "Times". O njegovom dolasku u London pisali su "Deily Mail" i "Deily Express". U razgovoru s glavnim urednikom "radničkog dnevnika" "Deily Herald" govorio je o sukobu Grčke, Albanije, Jugoslavije i Italije i izrazio mišljenje da bi se on mogao riješiti "neutralizacijom dalmatinskog primorja", o čemu je tada govorio i u Balkanskom komitetu.[21]

Poznati publicist H. Nevinson je u "Manchester Guardianu" objavio članak "Narodni ideali a ne lopovi" u kome piše afirmativno o Hrvatskoj, hrvatskom narodu i hrvatskom narodnom zastupstvu, o hrvatskom seljačkom pokretu i Stjepanu Radiću. Ti članci su izazvali interes i drugih novinara.[22] Članci iz "Timesa" i "Manchester Guardiana" su gotovo u cjelosti objavljeni i u "Slobodnom Domu", dakako, u hrvatskom prijevodu.

Radić je hrvatsku javnost izvijestio i o sadržaju knjige koju je objavio američki publicist Herbert Adam Gibbons "Evropa 1918.-1923." koji je za vrijeme mirovne konferencije u Parizu bio predsjednik svih američkih novinara i, prema Radiću, značajno doprinio da američki kongres nije prihvatio versajski mir, jer je išao za osvetom, a ne pravednošću. Za Radića je značajno da je Gibbons objektivno prikazao nastanak Jugoslavije i velikosrpske tendencije, a glavnu opasnost za stabilnost na tom području vidio u činjenici da sve države na tom području imaju prevelike manjine, što već uzrokuje iredentizam i nestabilnost.

Liberalni dnevnik "Deily News" je također objavio nekoliko članaka o Radiću i hrvatskom pitanju, kao i časopis "Contemporary Review". Radić je nekim člancima

18) Isto, 115.
19) Mužić, n. dj., 131.
20) SD, br. 37., 5. rujan 1923.
21) SD, br. 36. i 38. i 42., 29. kolovoz i 12. rujan, te 10. listopad 1923.
22) SD, br. 38., 12. rujan 1923.

zadovoljan, a ponekad šalje ispravke pogrešno navedenih činjenica. Slaže se kada pišu da se Hrvati zalažu za konfederaciju, a ne i mržnju prema drugim narodima, da su pacifisti, ali ne defetisti, da njihov seljački pokret nalazi moralni temelj u kršćanstvu, ali da nisu klerikalci. Bez komentara objavljuje u "Domu" pisanje Nevinsona da se on zalaže za seljačku republiku, da je protiv semitizma, klerikalizma i klasne borbe, da je nerealni pacifist i da vjeruje u ideale proklamirane u ratu koji su neostvarivi.[23] Nasuprot nekih napisa da su opreke među Srbima i Hrvatima više narodne i vjerske, sam Radić u razgovorima s novinarima dokazuje da su uzrokovane gospodarskim odnosima na štetu Hrvata.[24]

No srpska vlada i publicisti su uspjeli u britanskim novinama započeti kampanju protiv Radića, pa on u pismima tim novinama demantira da je njegov položaj u Hrvatskoj oslabljen odlaskom u inozemstvo i da su SLS i JMO napustile suradnju sa HRSS, ali priznaje da one imaju drukčiju taktiku od HRSS. Na tvrdnju da je Pašić dobio većinu na općinskim izborima, Radić objašnjava da su ti izbori provedeni samo u Srbiji, a ne i u tzv. "prečanskim krajevima".[25]

Radić je u studenom uputio pismo "Observeru" u kome demantira navode u članku generala C. B. Thomsona o prilikama u Jugoslaviji. Neistinite su tvrdnje da su članovi "Džemijata" Srbi, da su za Vidovdanski ustav glasali svi demokrati, da je on za diktaturu seljaštva, ukidanje poreza i vojne službe, te da u Hrvatskoj ima 800.000 tisuća Srba. Ima ih točno 659.950. Neistina je i da Dalmatinci ne znaju bili sa Zagrebom ili Beogradom, da su Slovenci glupi. Oni su najpismeniji u Jugoslaviji, a Srbi nepismeniji i od njih i od hrvatskih seljaka, koji također, kao i njihovi zastupnici nisu, kako tvrdi Thomson, nesposobni za politiku. List "Near East" također nije odobravao Radićevu aktivnost, ali piše da su sukobi u Kraljevini SHS previše duboki da bi se lako mogli prevladati, a da Radić u sukobu s Pašićem, kao mlađi, ima vremena da čeka da načela za koja se bori prevladaju u svim jugoslavenskim narodima.[26]

Vrlo pozitivno je o Radiću i hrvatskom seljačkom pokretu pisala spisateljica Edith Durham u mjesečniku "Foreign Affairs".[27] Ali taj mjesečnik je u studenom objavio članak u skladu sa stavom beogradske vlade, na koji je Radić također odgovorio. Demantirao je da su Hrvati i Srbi odlučili o zajedničkoj državi plebiscitom, naprotiv postoji referendum sa 167.667 potpisa iz 1919., te izborni rezultati iz 1920. i 1923. protiv ovakvog udruživanja. Laž je da je Hrvatima ostavljena autonomija, da su hrvatski seljaci politički apatični, da su se Hrvati i Srbi udružili jer imaju iste neprijatelje. Laž je i da je Radić bio ovih godina aktivan, da je mogao okupiti sve napredne elemente u Srbiji i spriječiti donošenje Vidovdanskog ustava, jer u Srbiji nema mnogo takvih elemenata, a nije istina da su Demokrati protiv hegemonije Radikala. On je također negirao tvrdnju da je sukob Hrvata i Srba uzrokovan "provincijalnim interesima" i tvrdio da su u pitanju razlike, pa možda i vječne opreke Istoka i Zapada. Tvrdio je i da Slovenci nisu "papiste", ali priznaje da su bili oduševljeni jugoslavenstvom, dok zastupnici JMO nisu "landlordovi", ali su za održanje privatne svojine. Pašić nije 1923. obećao Hrvatima autonomiju, a Hrvati se ne raduju Pašićevoj smrti, jer on je star, a oni su mladi.[28]

23) SD, br. 38., 12. rujan 1923.
24) SD, br. 40., 26. rujan 1923.
25) SD, br. 41., 3. listopad 1923.; br. 48., 21. studeni 1923.
26) SD, br. 41., 3. listopad 1923.
27) SD, br. 47., 14. studeni 1923.
28) SD, br. 51., 12. prosinac 1923.

I američki časopis "Christian Science Monitor" iz Bostona, koji je objavio još u srpnju jedan članak o megalomanskim ambicijama Veslikosrba, koji su poticani od evropskih vlada izgubili osjećaj za realnost, pa ruše, umjesto da grade Jugoslaviju, je u listopadu objavio i dva razgovora Radića s njegovim dopisnikom A. G. Liasuom u kojima je govoreći o prilikama u Kraljevini SHS Radić pričao o ubijanju Muslimana u Makedoniji i Bosni, o svom zalaganju za seljačku republiku, "čovječanski" nacionalizam i o hrvatskom pacifizmu.[29]

Radić je u Londonu kontaktirao sa predstavnicima više europskih država i naroda. Pregovarao je s predstavnicima Mađarske, koja nakon Trianonskog ugovora i oduzimanja prijestolja kući Habsburga više nije otvoreno težila za hrvatskim teritorijem. Njena vlada je vjerojatno željela ispitati mogućnost da u dogovoru s Hrvatskom osigura pristup riječkoj luci. Pregovori su rezultirali konceptom ugovora kojim mađarska vlada obećava da će podržati Radićevu borbu za samostalnost Hrvatske, a Radić obećava da će tada Hrvatska Mađarskoj omogućiti pristup riječkoj luci pod povoljnim uvjetima. No drugi pravac djelovanja mađarske vlade za rješavanje tog pitanja bio je savez sa Italijom, koji je 1927. rezultirao ugovorom s Mussolinijem, jer je Italija ugovorom između Pašića i Mussolinija u siječnju 1924. dobila Rijeku.[30] Stoga, kao i radi Radićeve nemogućnosti da osigura stvaranje samostalne hrvatske države, ugovor o savezu Mađarske i Hrvatske nikada nije potpisan.

Bilo je i neuspjelih inicijativa za susret s talijanskim političarima, koji nisu doveli do nikakvih rezultata, jer je Radić doznao da Italija u isto vrijeme vodi pregovore s vladom u Beogradu, te da su Pašić i Mussolini u siječnju 1924. potpisali tajni ugovor u Rimu po kome je Rijeka pripala Italiji.[31]

Posebno su ga kasnije optuživali zbog susreta s vođom VMRO Todorom Aleksandrovim, koji je o susretu s Radićem govorio francuskom novinaru, a Radić prenio bez komentara, ali je kao i 1922. odbio njegov poziv na suradnju za nasilno rušenje Kraljevine SHS. On je Aleksandrovu rekao da je potrebno raditi na pretvaranju te države u ravnopravnu zajednicu naroda, a ne na njezinom rušenju, što pokazuje da je već tada bio svjestan da glavne europske sile žele njezino postojanje. Evansu je pričao da se u razgovorima sa jednim od vođa Bugarske zemljoradničke stranke Rajkom I. Daskalovom zalagao za konfederaciju Kraljevine SHS s Bugarskom, ali protiv revolucije.[32] Očito je da su ti razgovori, kao i oni vođeni u Beču u proljeće 1924. ostali na nivou međusobnog informiranja, a nisu rezultirali ozbiljnim sporazumima o međusobnoj suradnji.

Radi toga što je njegov boravak u Londonu izazvao dosta uznemirenja među vladajućim faktorima u Beogradu, te zbog upornih savjeta britanskih javnih djelatnika i političara, Radić je i u vrijeme boravka u Londonu, preko Nikole Hoffera nastojao uspostaviti kontakte s Nikolom Pašićem i ispitati je li on ipak spreman provesti "Markov protokl". On je bio uvjeren: "da je bolja i ponešto ograničena državna samostalnost Hrvatske u sporazumu sa Srbijom i bez razlaza s njom, negoli neograničeni hrvatski suverenitet bez toga sporazuma i u borbi sa Srbijom."[33] I ti pokušaji su, kako je i on očekivao, propali, kao i kontakti

29) SD, br. 41. i 42., od 13. i 20. listopad 1923., te br. 49. od. 28. studenog 1923.

30) Povijest Mađarske, urednik Péter Hának, Zagreb 1995., 228.-230.

31) SD, 128-137.

32) SD, br. 39., 19. rujna 1923.

33) Mužić, n. dj., 132.; usp. R. W. Seton Watson i Jugoslaveni, n. dj., 112.

uspostavljeni preko dr. Milivoja Dežmana, početkom 1924. po povratku Radića u Beč, te ponovni pokušaji preko Hoffera i Peleša. No u proljeće 1924. za vrijeme Radićevog boravka u Beču su vođe HRSS u zemlji, na njegov poticaj i potporu, radili na organiziranju opozicionog bloka u koji bi ušle članice Federalističkog bloka HRSS, JMO i SLS i Demokrati Ljube Davidovića i Zemljoradnička stranka.[34]

Svoja stajališta Radić je u Londonu mogao izložiti najčešće u osobnim susretima sa predstavnicima javnog i političkog života, a i u nekoliko predavanja i izlaganja na raznim užim ili širim skupovima po klubovima i kućama javnih radnika koji su se interesirali za njegov rad.

U takvom jednom izlaganju u listopadu 1923., prema izvještaju u "SD" je rekao: Kraljevina SHS se pretvorila u velikosrpsku državu u kojoj se uništava sve što je hrvatsko, pa sada i većina naroda i intelektualaca koji su prije bili jugoslavenski orijentirani to shvaća. Hrvati su protiv divljaštva, bezakonja i militarizma, traže neutralizaciju jadranske obale a ne sporove s Italijom, otvaranje granica za promet s Austrijom i Mađarskom, a ne sredovječne carine. Blok hrvatskih stranaka hoće da Hrvatska bude faktor stabilnosti u Europi, pa je hrvatsko pitanje i europsko. Hrvati su u gospodarskom, prosvjetnom i financijskom pogledu daleko iznad Srbijanaca. Njihovi zastupnici ne mogu ići u Skupštinu jer bi tako priznali novo stanje koje je izričito protiv volje hrvatskog naroda, ali oni žele sporazum sa srpskim narodom. No prije sporazuma Srbijanci trebaju priznati hrvatski sabor i vladu i sve državne institucije, a prije svega prestati sa masakrima i nasiljem u Makedoniji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Izlaganje je završio tvrdnjom da se Hrvati ne boje amputacije, da će upravo tada moći pokazati svu sposobnost za državnu samostalnost i pacifizam prema susjedima.[35]

Radić je 25. listopada 1923. imao predavanje i u Glavnom odboru Radničke stranke, a o "čovječnom medjunarodnom" nacionalizmu govorio je i u svom kratkom izlaganju u Odboru za vanjsku poslove Labour party gdje je Britance informirao o Memorandumu sa 167.000 potpisa iz 1919., o izbornim rezultatima 1920. i 1923., o svom zalaganju za pacifizam po ugledu na američkog predsjednika Wilsona, ali i u skladu sa raspoloženjem hrvatskog seljaštva koje je shvatilo da je rat zlo "da je kruh jači od oružja". Ponovio je tvrdnju izrečenu u razgovoru s nekim engleskim političarima i napisanu u "SD", da će se Hrvati, ako Talijani napadnu hrvatsku obalu Jadrana, znati braniti i da će u tome uspjeti jer mogu i bez Srba, pa i Slovenaca dići 500.000 vojnika, iako bi rađe da se manji pogranični sporovi rješavaju na međunarodnom sudu, a veći plebiscitom.[36]

Hrvatski seljaci zrelo razmišljaju ne samo o obrani domovine, nego i o unutrašnjem uređenju države, pa su shvatili "da vlada narodu ništa ne daje, nego uzima" i da mir i obrazovanje razvija ljude. HRSS se dakle zalaže za pacifizam, socijalnu pravdu za seljake, radnike i građanstvo, a prije svega za poštovanje svakog rada. Oni su za jednakost "u praksi za sve staleže pod vladom inteligencije", ali za kontrolu seljaštva nad tom vladom, te za "posvemašnju slobodu radničtva".

Oni se zalažu za "čovječanski medjunarodni nacionalizam", jer "narodnost vriedi samo toliko, koliko je u njoj čovječnosti. Patriotizam je dakle samo uzki okvir za veliku sliku, koja se zove ideal čovječnosti."

34) Mužić, n. dj., 132., 150.; Krizman, n. dj., II dio, 89.-92.

35) SD, br. 43., 17. listopad 1923.

36) SD, br. 41., 3. listopad 1923.

On je tvrdio da je na tom sastanku bio prisutan i Bertrand Russel, što su neki kasnije demantirali. U izlaganju je također tvrdio da hrvatski seljački pokret može utjecati na osiguranje mira i ravnoteže na Jugoistoku Europe, ali da oni od Britanije traže samo moralnu podršku.[37]

Nešto ranije je održao predavanje u Balkanskom komitetu koji se za vrijeme rata bio protiv djelovanja Jugoslavenskog odbora na stvaranju jugoslavenske države, ali i protiv ustupaka na istočnoj obali Jadrana koji su Italiji dati za njen ulazak u rat na strani sila Antante.[38] I u tom izlaganju se zalagao za federalizaciju Kraljevine SHS jer nesposobnost i silovitost beogradskog centralizma ugrožava njen opstanak. Radić je svojem predavanju dao naslov: Hrvatsko pitanje i hrvatski problem, a rekao je da bi se hrvatsko pitanje sastojalo u pravednom sporazumu između Hrvata i Srba, kad bi on bio moguć. No srpska vlada ne priznaje ni hrvatski narod ni hrvatsku političku individualnost, ukinula je sve oblike hrvatske autonomije, a centralizam koristi za stvaranje Velike Srbije. Stoga se HRSS zalaže za Neutralnu seljačku republiku Hrvatsku, a protivi se "divljačkom militarizmu" male skupine srpskih političara i časnika. On ponavlja da oni kao pacifisti traže, umjesto vječnih trzavica s Italijom, neutralizaciju istočne obale Jadrana i otvorene granice za slobodnu trgovinu s Mađarskom i Austrijom. No za sve te ciljeve oni neće dizati revoluciju nego se bore na izborima. On navodi da hrvatski teritorij obuhvaća, bez Bosne i Hercegovine, oko 60.000 kilometara kvadratnih, a da Hrvatska ima oko 3.500.000 stanovnika, a oko 700.000 Hrvata je iseljeno u SAD i oko 100.000 u Južnu Ameriku, a da je Hrvatska gospodarski i financijski daleko jača od Srbije. HRSS je 1923. dobila 80% hrvatskih glasova. Kad bi se dogovorili sa srpskim strankama mogli bi organizirati parlament u kome bi bio jednaki broj zastupnika Hrvata i Srba, ali Srbi bi morali prije toga priznati hrvatski sabor, vladu i hrvatske političke uredbe. On ponavlja da Hrvati ne mogu ići u sporazum sa Srbima dok oni ne prekinu teror u Makedoniji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. HRSS i dalje napreduje i dobit će skupa sa Slovencima i Muslimanima još više glasova. U tome ih neće zaustaviti ni srpske prijetnje o amputaciji. I u ovom predavanju je naglasio da Hrvati ne traže od zapadnoeuropskih zemalja ni vojničku, ni financijsku pomoć, pa ni diplomatsku, nego razumijevanje za stvarne prilike.[39]

Osim gore spomenutih predavanja u Balkanskom komitetu i Glavnom odboru Labour party, Radić je održao i predavanje 14. prosinca 1923. u Društvu za Bliski i Srednji istok.[40]

Već i u gore spomenutim predavanjima se vidi da je Radić, nakon što je u Londonu upoznao interese britanske javnosti i poglede najznačajnijih britanskih državnika, nastojao svoja shvaćanja iznositi tako da budu bliska i razumljiva onima kojima govori. Uočio je da su i oni britanski političari, koji su vrlo kritični prema ponašanju srpske vlade, ipak bezrezervno za opstanak jugoslavenske države u bilo kome obliku, pa je i on svoje zahtjeve ograničio. Kada je mogao pokušao je relativizirati taj okvir, pa je u razgovoru s jednim Englezom koji se bavio Slovacima, spomenuo da se on 1918. zalagao za stvaranje veze između federacije Češko-Slovačke i Hrvatske preko Zapadne Ugarske, ili savez Slovaka i Hrvata, iako bi Slovaci ostali u Češko-Slovačkoj, ali da su to Česi odbili. Drugima je na njihov upit zašto ne sklopi savez s Crnogorcima odgovorio da Hrvati ne mogu prihvatiti

37) SD, br. 46., 7. studeni 1923.

38) SD, br. 43., 17. X. 1923.; usp.: Dragovan Šepić, Sudbinske dilcme rađanja Jugoslavije, Rijeka 1989., II. dio, 63.; Stjepan Radić, Govori u Hrvatskom saboru, Zagreb 1996., I.-III., (izbor govora i bilješke Branka Boban), knj. III., 26.-33. (str. 30.)

39) SD, br. 43., 17. listopad 1923.

40) Bogdan Krizman, Korespondencija Stjepana Radića, II. dio, Zagreb 1973., 40.

njihovu revolucionarnu metodu, monarhizam i ovisnost o Italiji, da su oni "u narodnosnom smislu" Srbi, a da je HRSS za slobodnu jadransku federaciju. No i prije slijedećih izbora nastojat će surađivati ne samo sa Slovencima i Muslimanima, nego i Makedoncima i Crnogorcima i tako okružiti Srbiju sa svih strana.[41] Jednom britanskom političaru je govorio i o mogućnosti stvaranja "velike seljačke zajednice srednjoeuropskih i balkanskih naroda".[42]

On je već prije dolaska u London pisao da je Velika Britanija, za razliku od Francuske, koja podržava vlade Poljske, Češko-Slovačke, Jugoslavenske i Rumunjske, koje tlače svoje narode, miroljubiva, ali stoga nema saveznika u Europi.[43] U pismima za "SD" on izvještava da i izdavač "Observera" Garvin osuđuje Francusku što je nakon rata ušla u Ruhr i nije ga htjela napustiti dok joj Njemačka nije isplatila svu ratnu otštetu. Garvin je tvrdio da je nakon rata mirovne uvjete, pa i visinu odštete, najvećim dijelom diktirala Francuska jer Rusija nije ni bila u Parizu, SAD su se povukle, a i Britanija je nerado potpisala Versajski ugovor, jer nije bila za razoružanje Njemačke da bi je tlačila, nego da bi se uspostavio "novi pravni poredak tako, da se izmire svi evropski narodi".[44] Radić je informirao hrvatsku javnost da i vođa engleskih liberala Lloyd George tvrdi da je Versajski ugovor bio nepravedan i loš, a da su europske vlade nakon njega sve lošije.[45]

Jedan političar mu je rekao da Velika Britanija nema drugih interesa na jugositoku Europe osim održanja mira i stabilnosti, a da su protiv srpskog nasilja jer tjera Hrvate prema Mađarima ili Italiji, a Makedoniju, Bugarsku i Albaniju prema Italiji. Stoga pripremaju pritisak na beogradsku vladu i spremni su podržati pretvaranje Kraljevine SHS u zajednicu dominiona, ali ne žele rušiti tu državu.[46]

Svoj boravak u Londonu je po svom običaju iskoristio i da hrvatsku javnost redovito informira o događanjima u svijetu i posebno Europi prema izvještajima britanskog tiska, kao i da je upozna sa djelovanjem i razmišljanjima niza političkih i javnih ličnosti zahvaljujući kojima su se europske zemlje razvijale u smjeru koji je on želio i Hrvatskoj.

Tako je hrvatsku javnost opširno izvještavao o tijeku predizborne kampanje i izbora u Velikoj Britaniji. Opisao je programe Liberalne, Laburističke i Konzervativne stranke. Pisao je kako je ministar vanjskih poslova, konzervativac Baldwin, osobno "ne samo pošten, nego i pametan" u parlamentu govorio loše, jer "lošu je stvar teško braniti". Branio je politiku vlade, za koju sam priznaje da nije uspjela u vanjskoj politici, za što je krivio Francusku koja je ostala nepopustljiva prema Njemačkoj, što je tamo dovelo do potpunog meteža i do "posvemašnje nesigurnosti u Europi", a i unutrašnju politiku koja je neuspjela jer raste nezaposlenost, a trgovina se smanjuje. Liberalni vođa Lloyd George je kritizirao i unutrašnju i vanjsku politiku vlade, ali nije uvjerljivo obrazložio kakvu politiku će voditi Liberalna stranka koja je jedva pomirila svoja dva zavađena krila. Laburist Mac Donald je, po Radićevoj ocjeni, najbolje izlagao upravo program djelovanja stranke u budućnosti. Radić posebno ističe kako su njegov govor pažljivo slušali zastupnici sve tri stranke, te da su i ministri, iako pripadaju konzervativcima i laburistima i neke dijelove njegova govora ne odobravaju, druge dijelove pozdravljali. Takvo njihovo ponašanje je kratko komentirao: "Tu vidiš, da si u Velikoj Britaniji."

Kako Mac Donaldov govor još nije objavljen on prenosi njegove članka iz londonskog

41) SD, br. 41., 3. listopad 1923.; br. 48., 21. studeni 1923.
42) SD, br. 47., 14. studeni 1923.
43) SD, br. 36., 29. kolovoz 1923.
44) SD, br. 42., 10. listopad 1923.
45) SD, br. 43., 17. listopad 1923.
46) SD, br. 43., 17. listopad 1923.

"Sunday Timesa" u kojima je zastupao stajališta koja su vrlo bliska i Radiću. Mac Donald se zalagao za svjetski mir, protiv militarizma, za povjerenje i sporazum sa SAD, a u Europi za zaštitu svih manjina i slobodu svih naroda, za ukidanje diplomacije koja raspolaže narodima "bez njihova pitanja", a za uvođenje i u međunarodnu politiku "demokratske metode", te za razoružanje uopće, jer: "Država spremna za obranu lako dolazi u napast, da navali". Liga naroda ne smije više biti odbor pobjedničkih država, i to samo nekojih, ne smije biti tajnih saveza koji dijele Europu u protivničke tabore i sigurno vode iz rata u rat. Za ovu politiku, tvrdio je Mac Donald, treba imati "ne samo uma i poštenja nego i strpljivosti", to je dugoročna politika, ali jedina koja odvrača zlo rata i nametnutoga mira.

U drugom članku Mac Donald traži da "svjetski financijalni sistem mora industriji i radništvu služiti, a ne da im gospodari". Treba osigurati da se što brže, što zgodnije i što jeftinije razmjenjuju roba i sirovine i da se ukinu carine. On se zalaže za borbu protiv nezaposlenosti, podršku poljoprivredi, davanje kredita i osiguranja poljodjelcima, smanjenje poreza, narodno vlasništvo i državnu kontrolu nad javnim komunikacijama: željeznica, električne centrale i sl. Traži i da se država brine za napuštenu djecu, starce, majke, bolesnike, da se kontrolira promet žestokim pićima i da se daju jednaka prava muškarcima i ženama.

Liga naroda bi trebala sklapati najvažnije međunarodne trgovačke poslove, kao velike koncesije za naftu, te paziti da pretjerani narodni šovinizam u ime suverenosti države "ne izigra čovječnosti". Ne smije se dopustiti zajmove državama za naoružanje, kako čini Francuska, dok svoje dugove ne vraća, niti takve na kojima zaslužuju samo privatni bankari. Svi međunarodni zajmovi moraju se upotrijebiti isključivo za obnovu narodnog gospodarstva, zdravstva i školstva. On tvrdi da bi, da je Britanija, koja je posljednjih godina uložila stotine milijuna funti u svoje dominione i Indiju, dala prije godinu dana Njemačkoj makar milijun za prehranu i ogrjev, ta zemlja bila spašena kaosa, a svijet prijetnje i opasnosti. Primjer Njemačke pokazuje kako je nužno sazvati vijeće financijalnih strukovnjaka ne samo pobjedničkih sila, nego i Njemačke i stvoriti uvjete za europsku i svjetsku slobodnu trgovinu. Svaki narod kod kuće treba i dalje voditi svoju posebnu gospodarsku politiku, ali u međunarodnoj politici se treba približiti shvaćanju da se na prvo mjesto stavljaju interesi cjeline.

On tražili i priznanje boljševičke ruske vlade, jer je nužnost priznati realnost, a od trgovine bi imali svi koristi. On priznaje: "ruska je revolucija puna nesmiljene samovolje, okrutnoga potlačivanja i krvavih događaja", a boljševička vlada je mislila da nema nikakve obaveze prema drugim državama, da može podići revoluciju u cijelom svijetu, ali tvrdi da su krvave i druge revolucije i ratovi, kao i intervencija evropskih država u Rusiji, te da je u Rusiji pobijedila kontrarevolucija, sve zapadne države bi je priznale.

Radića su posebno zanimale najave mogućnosti organiziranja nove mirovne konferencije na kojoj bi se revidirao Versajski sporazum. On je od neimenovanih izvora dobio nacrt novog ugovora, koji su navodno pripremale vlade četiri sila pobjednica. Prema tom dokumentu Hrvatska je trebala biti federacija u koju bi ušle Hrvatska-Slavonija-Dalmacija, Rijeka, Slovenija, Bosna i Hercegovina, te dio Vojvodine, ako se plebiscitom izjasni za Hrvatsku. U konfederativnoj Jugoslaviji bila bi obnovljena Crna Gora i Makedonija sa Solunom. Bugarska bi dobila zapadnu i dio istočne Tracije. On piše i da je boljševička Rusija interesirala za Balkan, te da i ona ima plan da Hrvatska i Makedonija postanu sasvim ravnopravne članice konfederativne Jugoslavije, što zapažaju i engleske novine. On se pita nisu li upravo ti ruski planovi utjecali da se zapadne sile počnu više interesirati za hrvatsko i makedonsko pitanje.[47]

Radić je podržavao Labour party jer teži za "pravednošću i čovječnošću u domaćoj i vanjskoj politici za svaki napredni i socijalno razviti narod."[48] Za njega je bilo značajno da su i Liberali tada tražili promjenu mirovnog ugovora i poštovanje prava samoodređenja svim narodima, a da su pred godinu dana čak i Konzervativci nastojati da Francuska prestane naoružavati Malu antantu i Poljsku i da vlade u Beogradu, Bukureštu i Pragu svoje vladanje dovedu "u sklad sa zahtjevima čovječnosti, s načelima demokracije i narodnosti i s ugovornim pravom na zaštitu narodnih manjina".

On naglašava da je još značajnije da britanske stranke misle da se Antantina antinjemačka politika mora zamijeniti slabljenjem militarizma u cijelom svijetu, a naročito u Europi, u ime čovječnosti, a u ime demokracije da se obori vlast pojedinih gospodskih skupina, tako da svaka politika dobije "izrazito socijalno obilježje". Radić piše da taj program nije do tada proveden, ali da jačanje Laburističke stranke jača izglede da će se i dalje raditi na njegovom ostvarenju.[49]

Nakon izbora Radić izvještavao da je interesantno da je glasalo više žena nego muškaraca i da su one glasale najvećim dijelom za liberale i laburiste, pa su konzervativci izgubili mnogo glasova. On se raduje povećanju broja zastupnika Laburističke stranke i nada se da će oni dobiti vladu. Mac Donald je zaista u proljeće 1924. postao premijer, ali je njegova vlada ubrzo srušene zbog optužbe da surađuje s Kominternom. Pad njegove vlade je vjerojatno dao dodatni motiv Pašiću za optuživanje Radića zbog boljševizma i zatvaranje.[50]

Rezime Radićevih iskustava u Londonu nalazi se u njegovoj konstataciji da je on, izgleda, morao otići u inozemstvo da Zapadnu Europu informira o hrvatskom pitanju, ali i da "s one visine" u Londonu vidi sva europska pitanja. Kada pođemo od njegovih ranijih stajališta i usputnih komentara možemo zaključiti da se on ne samo slagao sa stajalištima Mac Donalda i pogledima na međunarodnu politiku Laburističke i Liberalne stranke, nego se i veselio tim podudarnostima i rado dopunjavao svoje spoznaje podacima koje je mogao naći u britanskom i američkom tisku i literaturi. Dakako da je želio njihova socijalna i demokratska stajališta primijeniti i u Hrvatskoj, ali je bio svjestan da je jedan od najvažnijih uvjeta za njihovo ostvarenje postizanje ravnopravnog položaja hrvatskog naroda u okviru "međunarodno priznatih granica" države Južnih Slavena, kao i da će se za sve te ciljeve morati još mnogo boriti.[51]

On je i nadalje, barem javno, zadržao optimizam u pogledima na budućnost hrvatskog naroda, iako je postao svjestan da na Zapadu ne može dobiti efikasnu podršku u borbi sa srbijanskim režimom. Njegova uvjeravanja da osim moralne podrške ništa drugo ni ne traži, vjerojatno su bila posljedica želje da ne ponižava sebe i hrvatski narod, moleći ono što ne može dobiti.

U Beču je nastavio kontakte sa predstavnicima raznih država i naroda ispitujući mogućnosti i koristi od suradnje s drugim tzv. nacionalnim manjinama u Europi - jer to su zapravo tada bili cijeli narodi, kao Slovaci i Sudetski Nijemci, a i s drugima.

Dubinu njegovog razočaranja zbog neuspjeha misije u Londonu, o kojem je u Beču govorio i Mačeku, pokazuje činjenica da se odazvao pozivu ministra vanjskih poslova

47) SD, br. 49., 28. studeni 1923.
48) SD, br. 50., 5. prosinac 1923.
49) SD, br. 51., 12. prosinac 1923.
50) SD, br. 52., 19. prosinac 1923.
51) SD, br. 51., 12. prosinac 1923.

Čičerina da ode u Rusiju iako je sam bio protivnik boljševizma, a beogradski političari su ga već od 1919. nastojali diskreditirati dokazujući da je njegov pokret boljševički. On je u Rusiju išao zbog toga što su ruski boljševici, pa i diplomacija, najoštrije osuđivali beogradski režim i zalagali se za stvaranje balkanske federacije, a on se zalagao za savez država jugoistočne Europe, no odlazak u tu zemlju sigurno je bio posljedica i njegovih dubokih simpatija za ruski narod i slavenstvo, koje nisu nestale do kraja njegovog života.

Prema atmosferi u Londonu nadao se da će Sovjetska Rusija uskoro biti priznata od najvažnijih država i da će na novoj mirovnoj konferenciji podržati hrvatske zahtjeve. No, Rusija je vodila dvostruku politiku: preko Internacionale se zalagala za razbijanje Kraljevine SHS i stvaranje Balkanske federacije, dok je država nastojala uspostaviti diplomatske odnose s Kraljevinom SHS da bi neutralizirala Vrangelovce. Radić je to shvatio i razočaran, na povratku iz Rusije u Zagreb rekao Mačeku: "Komunisti ne žele saveznike nego samo sluge".[52]

Radić je prije Prvoga svjetskog rata izgradio shvaćanja o nastanku i razvoju država, naroda i nacija, o njihovoj ulozi u povijesnom razvoju čovječanstva, međunarodnim odnosima i procesu svjetske centralizacije i razumio koliko je velik raskorak između ideala čovječanskih i državljanskih prava, demokracije i prava naroda i realnih odnosa zasnivanih na interesima i ravnoteži snaga.

U Londonu je vidio da Velika Britanija i Francuska, koje su tada prije ostalih odlučivale o odnosima u Europi, misle da je potrebno postojanje Jugoslavije u sklopu pojasa od Poljske, preko Češkoslovačke i Mađarske koji treba onemogučiti novo jačanje Njemačke, ali i širenje revolucionarnih ideja i ruske moći na Zapad. No u Britaniji su Liberali i Laburisti shvaćali da Jugoslavija može biti faktor stabilnosti jedino ako je i unutar sebe stabilna i uređena država, a da je bitan faktora te stabilnosti ravnopravnost jugoslavenskih naroda, posebno Hrvata i Srba, ali i da u Europi i svijetu ne znaju gotovo ništa o Hrvatima.

Stoga je zaključio da mora raditi na objektivnom informiranju o Hrvatskoj i Hrvatima, a tek onda na pridobijanju podrške za rješavanje hrvatskog pitanja. Da bi dobio podršku mora dokazati da su pogrešne optužbe da želi tu državu rušiti. Stoga je priznao Vidovdanski ustav i nastavio političko djelovanje u okviru datih okolnosti. Bio je svjestan da se i veliki i mali narodi mogu za svoja prava boriti samo ako vode brigu i o interesima međunarodne zajednice te je, kada mu se za to pružala prilika, s velikim entuzijazmom radio u Ligi naroda i Interparlamentarnoj uniji.

Njegove optimističke izjave nisu uvijek odgovarale intimnom raspoloženju, a u njegovim bilješkama ne nalazimo podatke za zaključak je li on bio zaista nepopravljiv optimista, ili je mislio da se ljudi i narodi moraju snalaziti unutar povijesnih okolnosti u kojima žive, a da je njegova savjest pri tom bila umirena uvjerenjem da radi najviše što može da njegov narod u takvim okolnostima živi što bolje i ostavi si otvorena vrata za potpunije ostvarenje dugoročnih ideala u budućnosti.

52) Mužić, n. dj., 162.; Vladko Maček, Memoari, Zagreb 1992., 100.

Summary

Stjepan Radić' s views on the position of Croatia and international relations in "Letters from London" (DOM", 1923)

Branka Boban

This work shows how Stjepan Radic during his stay in London in 1923 got acquainted with the real international relations of Europe after the 1st World War and consequently the position of Croatia, the result of which is his change of politics of insistence on independent Croatia (in confederate Yugoslavia) and his approach toward the pragmatic programming of work on a long term and the fight for the same goal. This orientation was easier for him, as he believed that the task of the politics is to ensure the best possible life to the people in their present and he agreed (the most) with the members of the British Labor party about the necessity to respect the human rights, democratic principals, social security and justice. This is visible in his concept of the constitution of the Neutral Peasant Republic of Croatia from 1921.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA LII
ZAGREB 1999.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LII, str.1-250, Zagreb 1999.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky